

Fra Bellevue til Matøya – en vandring langs Åby-vassdraget

av Amund R. Tinderholt

Leseren inviteres til å være med på en ro- og rusletur fra Åbyfjorden opp mot Bamle-vannet, langs Åby-elva. Selv om jeg for lenge siden har flyttet herfra, er det mange minner som knytter seg til disse traktene, og mye har jeg også hørt av min far Ole Tinderholt (90 år i 1998) og min bestefar Lars Tveten (1884-1969). Disse var begge fløtningsinspektører i Åbyelvens Fellesfløtning, som gjennom 100 år sørget for fløtningen av tømmeret ned til Åbyfjorden. Min oldefar var «Amund møller», den siste som drev mølla på Bjerkeseth.

Denne fortellingen blir bare et streiftog: Jeg følger hovedelva oppover uten å ta avstikkere langs side-bekkene. Mange steder og hendelser langs denne strekningen kunne ha fortjent sin egen historie. Men jeg kan ikke ta alt dette med her.

Det jeg følger spesielt, er den tiden og de navnene som knytter seg til fløtningen i elva. Fellesfløtningens historie må skrives for seg. Men for oss som bodde langs elva, var hver ny vår et eventyr: Lukt av flomvann, vått tømmer og spennende tømmer-vaser å se på. Ifølge lovene var formålet med Fellesfløtningen:

«at faa fremdrevet, opflødet og opbevaret den last, der fremdrives i Aabyelvens eller Bjerkesethelvans vasdrag fra Bamlevandet og nedenfor til søen paa hensigtsmessigste og billigste maade»

Etter 100 års drift viste det seg altså at den hensiktsmessigste og billigste måte var landeveien og ikke vannveien. Og med det var en lang epoke i elvas historie avsluttet.

La oss starte denne ferden innerst i Åbyfjorden en solblank juni-morgen. Før 1970 var dette tiden da elveløpet var sperret av tømmer. Innenfor en solid lenke av tømmerstokker (en tekst) lå tømmeret som var fløtet ned elva. Ser du oppover elva, er Arnesplass på høyre side. Like nedenfor ligger Bellevue,

Fløterlaget i arbeid 1962

Fra venstre: Trygve Vahl Løwer, Åsmund Vinje, Thomas Westgård, Gunnar Vinje og Martin Skaugen

Foto utlånt av artikkelforfatteren

en halvøy med Fellesfløtningens hytte. Hvor den har fått navnet sitt fra, vet jeg ikke, men går du i land og setter deg på svaberget, skjønner du at navnet er riktig: «vakker utsikt» – utover Åbyfjorden mot Vinje, Kvernhusen og Hyvik, og solen glitrer over den stille fjorden.

Før 1729 var dette også innfarten til et travelt ladested oppe i elva. Men ladestedet ble nedlagt ved kongelig dekret, fordi de større stedene oppover i Frierfjorden ikke ønsket konkurranse. Eksotiske navn som Bellevue kan nok komme fra den tiden.

Her ute, ved Tusshammerodden mot Vinje og ved Sildtangodden mot Årstad-heia er grensen

for fellesfløtingens domene, med landfester for teksten. I Sperrebukta utenfor Bellevue lå teksten i vinteropplag. Det var fritt farvann inn til brygga på Arnesplass, men for å komme opp elva måtte teksten krysses. I senere år ble nok dette irritasjon for «badegjestene» som ønsket å kjøre båt helt opp. Karl Roughtvedts kolonialforretning på Åby. Teksten kunne først dras opp mot Årstadheia når alt tømmeret var fløtet ut elva – og var dette lenge et Sankt Hans, ble badegjestene ganske utålmodige!

Utover sommeren ble tømmeret dratt opp i flåter eller «mosser», og så hentet av slepebåt. Oppfløtning av tømmeret var helt til fram til de siste årene manuelt arbeid.

På vår «tankeferd» er det ingen problemer med å krysse teksten, så vi passer Arnesplass og deretter Koskjær i enden av utløpet. Her er elveløpet en smal renne i mudderet, pass på! På venstre side ligger Rebrus, en grass-slette inn mot Årstad-heia. I sin tid sto man her og «gjorde opp kollaskærp», dvs. kuttet og kanthogg furu-stokker som ble eksportert til kullgruvene i England. Båtene som lastet opp dette, lå lenger ute i fjorden.

Når vi så ror oppover elva, har vi Årstad-siden på venstre og Brekka/Utgården-siden på høyre hånd. Noen hundre meter oppe kommer vi til Størmyra og Gautes plass på Brekka-siden. Så passerer vi «det svarte fjellet» og kommer til Malmtangen, som i dag er småbåthavn. Navnet skriver seg fra utskipning av nikkelmalm: Her lastet man malmen som var kjørt ned fra gruvene på Nystein. Det sies at denne tangen raste ut i elva sammen med en diger malmhaug en skjærtorsdag rundt 1870. Etter dette ble det slutt på at malmbåtene kunne gå opp hit, og elveløpet ble også trangere nedover.

Vi passerer Årstad og den første av Åby-gårdene. Så kommer vi til «Anne Bolettes hus». Gamle folk som fór langs elva, husker fortsatt de tre «Åby-jentene» som bodde her: (Anne) Marie, Amalie og (Asborg) Nillette. I sine gammeldagse sorte klær var de ofte å se rundt huset eller ute på jordene i slåtten.

Nå har vi kommet opp mot Lensmannsgården, og lensmannen var en øvrighetsperson der sto respekt av. Man fortøyde ikke ved hans brygge i utide! Den skarpe Lensmanns-svingen var heller ikke å spøke med for fløterne – selv etter at Anders Nystein skjøt vekk den verste utstikkeren i 1950-årene. I eldre tider ble jo dessuten tømmeret fløtet i hele lengder. Kapping av tømmeret ble først vanlig etter overgangen fra kubikk-fot og lodd til kubikkmeter i 1930. Den lengste stokken min far husker, er 97 fot, hogd i Troll dalen og målt av Nils Bergsland. På steder som Lensmanns-svingen måtte det «slages», dvs. legges fast grove stokker som fendere mot elvebredd og brygge.

Så passerer vi neste Åby-gård, og kommer til Åby bru. Like ovenfor ligger restene etter den gamle brua fra ca. 1880. Nåværende bru ble ombygd i 1932 av Nils Sæteren (far til Abraham Sæteren). Åby med kommunehus, to butik-

Sluttrens på Kverndammen ca. 1960

Foto utlånt av artikkelforfatteren

ker, posthus og lensmann var som mange vet, sentrum i Bamble fram til kommunesammenslåingen i 1962.

I fløtningstiden var det spennende å henge over rekkverket for å følge med når tømmer-vaser skulle løses ved kjøpmannsbygga. Og var det en fin jente i sommerkjole på brua, ga det inspirasjon til ekstra dristighet hos de yngre i fløterlaget.

Nedenfor Åby bru var det arbeidslaget med ansvar for oppfløtningen som tok seg av elva. Herfra og oppover var det et nytt arbeidslag, med ansvar helt opp til Nysteintjernet.

Kaste-hølen er like overfor brua. Her var det en populær badeplass, like utenfor brakkvann-rekkevidde. Det sies at badingen her tok en brå slutt en gang i -50 årene, da vann-klosett ble innført: En gutt kom opp etter stupet med en klyse do-papir og tilbehør på hodet.

Neste sving var en av de krevende for fløteren: Venderen – som er en 90 grader sving med bakevje. Har gjaldt det å ha en mann på Daniels tange som kunne passe på.

Sandbru er neste punkt, 200 meter oppover. Her går den gamle veien fra Bjerkeseth til Åby. Men i eldre tider gikk all trafikken over Brekka-jordene og gjennom tunet på Brekka. Job Dissington Vahl på Brekka bekostet bru og vei opp Sandbrubakken rundt 1900, for å slippe trafikken gjennom gården. Brua er jevnlig blitt tatt av flom: I 1930, 1950 og senest i 1970. I 1996 ble den bygd opp igjen som gangbru.

Nå er det nok på tide å gå i land. Videre oppover elva er det grunnere, og siden tømmeret er fløtet ned, renner elva etter hvert ganske stille og matt, etter å ha morsket seg litt for å få tømmeret fram. Går du veien langs elva fra Sandbru, er det best å sjekke om du er i 1998: Trafikken på E18 drønner over elva. Men du kan alltid krøke deg under veien, på sementbrua som ble krevet av Fellesfløtningen, da den nye veien ble bygget i 1960-årene.

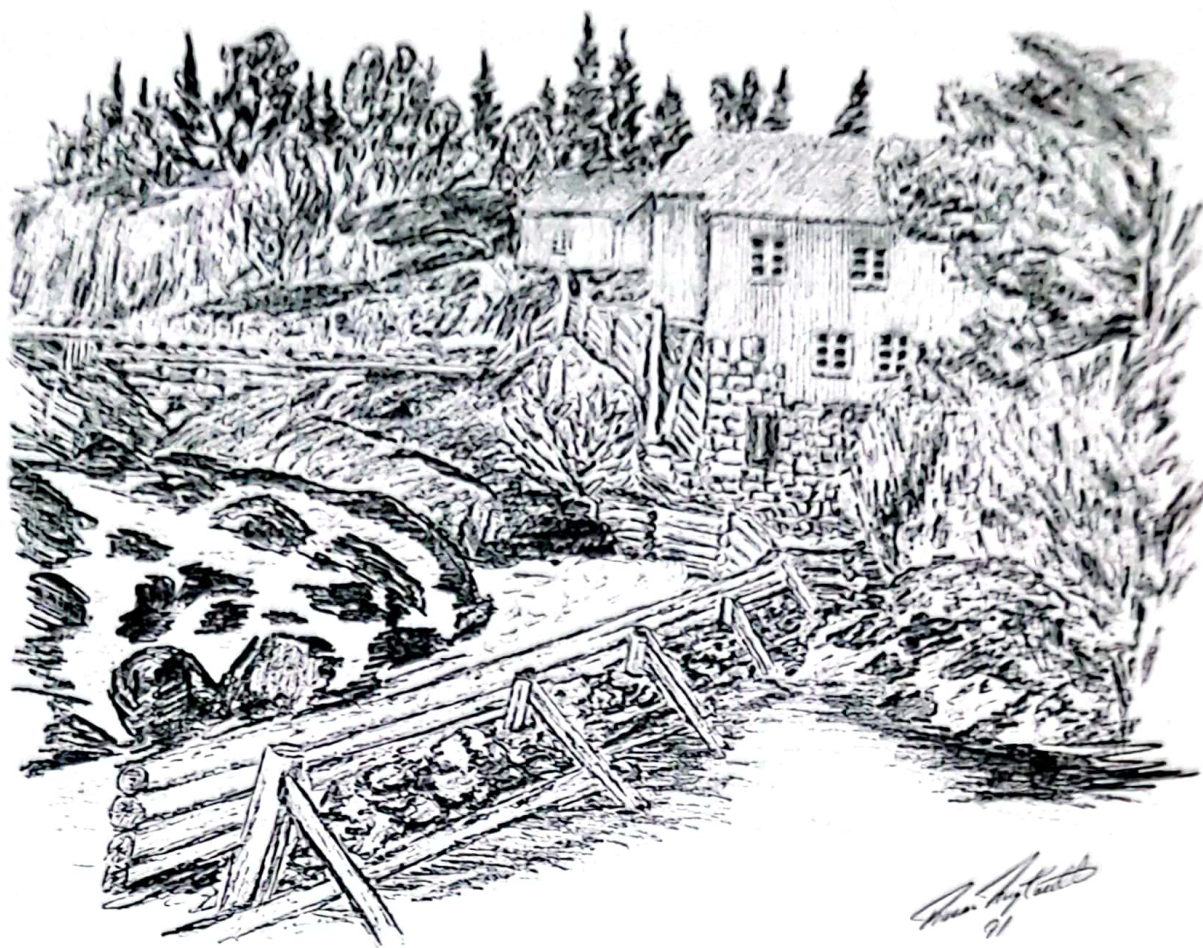
Før veien kom hit, kunne du stå her og lytte til musikken fra Ungdomslokalet. Dette ble bygget i Åbysvingen rundt 1901-02, og raste sammen under snøen i 1969. «Enighet og tro gjør sterk» – det var mottoet som sto over scenen. Et samlingssted for mange slags arrangementer, både kultur- og dansefester, ganske som Prøysen beskrev det fra Hedmark.

Så er du på Skonnebakken. Navnet kommer av tyri-skønning: tyri-fakler som ble brukt til lys når en skulle lystre oppover langs elva. Her kunne en tenne dem, i trygg avstand fra Lensmannsgården, for lystring var nok ikke lovlig. Herfra og noen hundre meter videre oppover var det fint å lystre, særlig bak bordskjermene i svingene. I 1998 er alle bordskjermene borte, råtnet og tatt av høstflommen. Men tidligere var det årlig ettersyn og vedlikehold av disse, som var viktige for at ikke stokkene skulle renne seg under røtter og stein, der hvor elva fortsatt var stri.

Her var det spennende for en skolegutt på vei hjem: Var det noen stokker som satt fast, kunne en alltid finne en påk og løsne dem, og så fortelle med påtatt likegyldighet når en traff en fløter lenger opp: «det sto ei vase ved Skonnebakken, og jeg løst'a».

Under bakken ved huset der Lars og Margit Tinderholt bodde i mange år, står en enslig telefonstolpe. På baksiden finner du det merket som ble skåret inn i 1950, da sto vannet 2 m over veien i oktober, og en var redd for at hele huset skulle rase ned i elva.

Nedre og øvre Nyhusgrunn følger så. Her var det legge-plasser for tømmer som skulle fløtes nedover. Førstemann som la ut underliggere, fikk plas-

Bjerkeset mølle

Tegning: Rune Rugtvedt

sen. Hit kjørte både Nyhus, Tinderholt-gårdene og Smeplassen. På andre siden av elva ligger Sagplassen nede ved elva og Møllerplassen lenger opp. Som navnene sier, var disse knyttet som boplasser til saga og kverna i elva. For nå er i vi bunnen av Sagbakken, der vi fortsatt kan se restene etter fundamentene fra den gamle saga. Sagas historie går langt tilbake, den nevnes så tidlig som 1661. Til sist sto bare demningen og lagerhuset (bordhuset) igjen. Bordhuset under fjellet på høyre side ble revet i 1920-årene, og selve dammen var min far med på å i rive i 1946-47. Litt av tyriveden fra dammen ligger fortsatt i vedskjulet hjemme! Da forsvant også vannspeilet på Sagflata, og det ble gravd et elveløp for tømmeret.

Men Saghølen, der demningen sto, ble igjen en kulp passe stor til å lære svømmetakene for mange av oss langs elva.

Herfra og oppover var det bare de erfarne fløterne som fikk arbeide. For Kverndammen er like rundt svingen i enden av Sagflata, og her feide stokkene fort nedover. Ble det en farlig situasjon, var det viktig å få sendt bud til dem som «satte på» tømmeret på dammen, slik at det ikke ble sendt nedover mer tømmer, og at dammen om nødvendig ble stengt.

Andreas Kjær ble oppdaget bak en skjerm her nede et år: Han drev med hogst i lia, og lå fastklemt mens stokkene feide forbi. Lite visste de vel at det var en senere fylkesordfører som ble reddet opp!

Det er enklest å følge veien fra Sagbakken til Kverndammen. På fløtningens tid er det ikke vanskelig å finne veien fra den første Bjerkeseth-gården ned mot dammen.

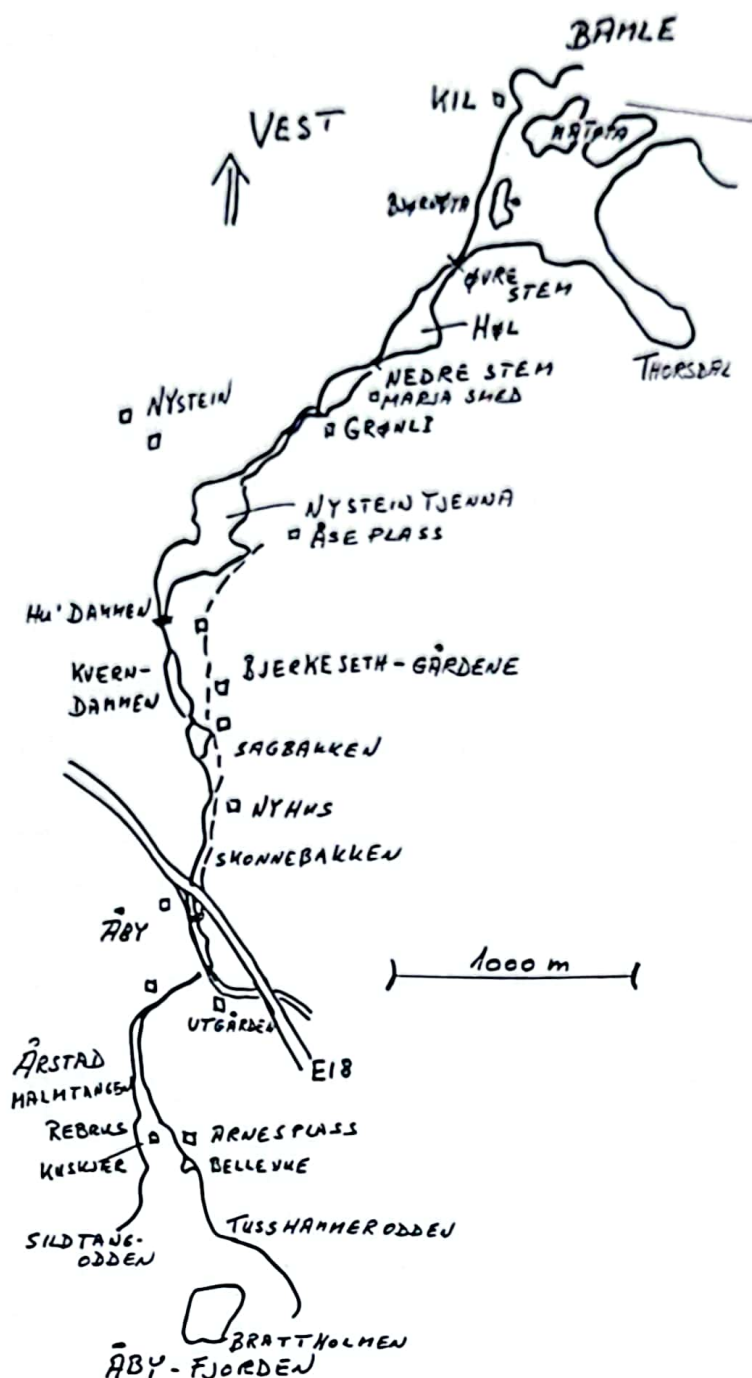
Her er det også mye historie. Mølla eller kverna er nevnt fra tidlig på 1700-tallet. Fundamentene sees godt inne i svingen nedenfor demningen. Mølla ble vel drevet fram til 1920-årene. Deretter sto møllerhuset til forfalls i mange år, inntil Karl Kittilsen kjøpte det til nedrivning og bygde nytt uthus av det på Nyhus.

Fløterstua står der som ett minne om fløtningens (skottningens) tid. Opprinnelig sto den på andre siden, men det ble etter hvert besværlig å ta seg over demningen til enhver tid. Dessuten var det nok bedre klestørk på svaberget på solsiden! Kjenner vi en lukt av egg og flekk? Kanskje passerer vi til spisetid for fløterne – de handlet egg og flekk på Bjerkeseth.

Kverndammen var for oss en idyllisk badeplass. Ikke sjelden dukket beveren fram og så forundret på disse rare skapningene i vannet. Men under skottningen var det strømmen og tømmeret som rådde grunnen.

Øvre-elva er stykket videre opp til Hoveddammen (eller Hu'dammen). Ovenfor denne dammen er Nysteintjenna, der alt tømmeret ovenfra ble samlet. Over denne dammen gikk også stien over mot Nystein-gårdene, over «urene». Til fots var det framkommelig på sommerstid, men dyr kunne en ikke få med seg. På venstre side av dammen finner du Teller-odden. Her sto i sin tid Teller-huset, der fløtnings-inspektøren måtte registrere alt tømmeret som skulle fløtes nedover: «Langved, kortved, last, props, ...» Dette ble det også slutt med ved overgangen til kubikk-meter i 1930.

Hvor mye tømmer ble fløtet her? Vår-skottningen kunne nok omfatte mer enn 2000 kubikk-meter, og om nødvendig var det også en høst-skottning.

Kartskisse

Tegning: artikkelforfatteren

Skal vi komme oss videre, er det best med en pram. Det er vel noen som låner oss en? Nysteintjenna vider seg ut med holmer og langstrakt myr. I fløtningstiden sto vannet høyt, men det gikk ikke upåaktet hen: Bøndene på Thorsdal likte dårlig å få vann på jordene. Det kom skarpe beskjeder til inspektøren om å få vannstanden ned, så det ble et valg mellom to onder: for lite vann til fløtning eller uvenner i Bamle-bygda!

Nystein-stranda på venstre side var en plass under Nystein. Her vokste min tipp-oldefar Torsten Amundsen opp. Han fikk seg kone fra Grønli lenger opp langs vannet, og kjøpte siden gården Bjerkeseth. Innenfor «Myra» på høyre side ligger kjente jorder: Hestehagen, Løkka og Åse plass. Alt med sin egen historie.

Over Nysteintjernet gikk også nikkelmalm-trafikken på flåter i den første gruve-

perioden på Nystein. Fra Hegna og opp mot øverste Bjerkeseth-gård ligger hulveien som transporten fulgte.

Ror vi videre rundt Ulvås og opp i Myrangsundet, ser vi låven på Grønli foran oss. Inne bak åsen ligger Kristens plass, der den gamle stua fortsatt står,

og fra Grønli går veien opp til Høgeplass. Alle stedene er nevnt i Bambleboka. Vi får tenke oss enda lenger tilbake i tid, til 1900-1920, da disse fortsatt var bebodd med store barnefamilier, som daglig tråkket veien ned mot Åby, til butikk, post og skole.

Odd Børretzen beskriver sin barndoms verden, som var avgrenset mot ukjente og farlige områder. Slik også her: Vi nærmer oss grensen for det en gutt fra Åby-elva regnet for sitt område. Nedre Stem er en smal kanal som skiller det kjente fra det ukjente. Her ligger Kari plass, også kalt «Marja Smed». En godt vedlikeholdt stue står fortsatt, og minner om at her bodde det folk til ut mot 1950. Over Stemmen er det en bru som Isak Nystein fikk bygd i 50-årene. I sin tid hadde brua et dekke av jernbanesviller, inntil en gjeng ungdommer hadde glede av å se om svillene fløt i vannet.

Utenfor grensen for det kjente ligger Høl, vannet opp mot Øvre Stem. Når det skumret, følte vi ofte at dette var ekstra dypt. Kanskje på grunn av sagnet om brudefølget fra Sannidal på vei til Skeidis kirke som druknet ved Svartflauene på venstre side en gang for lenge siden. Alle visste senere at dette stedet ikke frøs til, og at en måtte kjøre utenom på isen.

I en kveldstime på våren kunne du også treffe fløterne her: Tømmeret ble slept i «sopper» og fløtet gjennom Stemmene nedover. Det trengtes tålmodighet for å ro en soppe!

Eiendomsgrensene går også i vannet oppover. Det fortelles at under en elgjakt lå lagene på begge sider og skjøt mot elgen i vannet ved Øvre Stem. Hvem som traff, vet jeg ikke, men Kristoffer Blikom hadde pram og hentet dyret.

Etter Øvre Stem vider vannet seg ut i sund og fjorder: Kil-sundet, Bamlevannet, Kalvikfjorden, Thorsdalfjorden, Kjellmyrkilen. Og foran oss ligger Bjørnøya og Matøya. Oppe i vest «rager» Hørsfjell med de vide skogene bak, og vi minnes sagnene om de hemmelige sølvgruvene i Hørsfjell, som aldri ble funnet. «Kalven er på Kongsberg, kua i Hørsfjell».

Ned til vannet her kom store mengder tømmer fra Skogstad, Kil, Bamlegårdene, Kjellmyr, Thorsdal, Lille-Høen, Høen og flere.

Øyene i Bamlevannet har også gamle hustufter. Vi får velge oss en av dem til rasteplass, mens skumringen faller på – kanskje på Matøya – og la dette være slutten på vår ferd langs vassdraget. Takk for følget!